

ÉLETBŐL KÖLTÉSZET — KÖLTÉSZETBŐL ÉLET

Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*

Aligha van/lehet az irodalmunk iránt érdeklődők között bárki is, akiben Radnóti Miklós költészetének ismeretében ne merült volna fel többször is a kérdés: hogy volt képes élete utolsó éveiben, nevezetesen a munkatáborok s a Bortól Abdáig vezető halálmenet megpróbáltatásai közepette olyan nagy versek írására, mint a *Tétova óda*, a *Nem tudhatom...*, a *Töredék*, a *Levél a hitveshez*, *À la recherche...*, az *Erőltetett menet*, az eclogák vagy a *Razglednicák*? Milyen emberfeletti s költői erő kellett ehhez a páratlan teljesítményhez? Erre, pontosabban erre is választ ad könyvében Ferencz Győző, kinek az Osiris Kiadó Monográfiák vélhető sorozatát indító, a szerző által mintegy alcímként „kritikai életrajz” műfajbesorolását vasok (nem számítva az egy ívnyi képanyagot nyolcszázötz oldalas!) műve a magyar irodalomtudomány Dávidházi Péter Toldy-monográfiája (*Egy nemzeti tudomány születése*. 2004) és S. Varga Pálnak a nemzeti irodalom fogalmi rendszereit a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban vizsgáló munkája (*A nemzeti költészet csarnokai*. 2005) mellett napjaink magyar irodalomtörténet-írásának kétségtelenül (semmiképpen sem a terjedelem okán!) legnagyobb és többszörösen is legjelentősebb vállalkozása.

Régóta halljuk, olvassuk, hogy válságba jutott az irodalomtörténet-írás, kivált pedig az összefoglalók mellett egyik reprezentatív műfaja, a monográfia keresi önmagát, helyét, és művelője szinte a lehetetlenre vállalkozik, amikor a műfaj megújítására tesz kísérletet. Hogy talán mégsem reménytelen igyekezetről van szó, azt Dávidházi és Ferencz Győző könyve egyaránt igazolhatja. Mindkét szerző hasonló úton halad, amikor a 19. század második felében honos életet és életművet összekötő, együtt láttató esszé(monográfia) Gyulai, Riedl, Péterfy, majd az őket követő Horváth János kialakította hagyományhoz nyúl vissza. Stílusuk természetszerűen kevésbé esszészzerű, mint elődeiké, inkább tudományos, s ugyanakkor olvasmányos is, az életrajzi adatokat pedig az egykori pozitívista mellrendelés logikája helyett az opusnak, illetve az életművet meghatározó körülményeknek rendelik alá. A Toldy Ferencről író Dávidházi miközben a magyar irodalomtörténet-írás megalapo-

zójának életet és munkásságát tekinti át a tudományág születését is bemutatja, a Radnóti életét és opusát feldolgozó Ferencz Győzöt pedig az érdekli, ahogy könyve előszavában írja, „milyen kapcsolatban van egymással a költő személyes élete és az általa létrehozott mű, lehetséges-e a költészet nyelvi eszközeivel megalkotnia személyiségét, megteremthető-e lét és írás egysége” (9). Ehhez lehetőleg eredeti forrásokat használ, elsősorban Radnóti és felesége naplóját, levelezésüket és a költő más leveleit, az *Ikrek hava* című életrajzi prózáját, de gyakran idézi a barátok emlékezeit, illetve az életművel kapcsolatos kritikai és irodalomtörténeti dolgozatok szerzőit (Ortutay Gyula, Baróti Dezső, Tolnai Gábor, Vas István, Komlós Aladár, Sík Sándor, Bálint György, Bori Imre, Pomogáts Béla stb.). Mindezt kiegészíti saját remek verselemzéseivel, Radnótinak elődökhez és kortársakhoz kötődő irodalmi kapcsolatainak, illetve az életművet átszövő, tartó motívumháló rajzával.

A feltárható anyagot és a körületekítő módszert tekintve valóban példásan komplett mű, s ilyenén valóban monográfia, mely több, egymást át- meg átszövő „rétegből” épül fel, az író életrajzából, pályája alakulásából, a teljes opus fogadtatásából és utóéletéből, valamint Radnóti költészetének a korszak irodalmában és a líra-történetben való elhelyezésére tett kísérletből, illetve a művek elemző értékeléséből (11).

De térjünk vissza az írás elején feltett kérdésre: milyen belső energiák segítették Radnóti abban, hogy az utolsó évek embertelen körülményei ellenében remekművek sorozatát írja meg? A legkézenfekvőbb válasz az lehetne, hogy költészetének kiteljesedésére életének tragikus alakulása a magyarázat. Kétségtelenül, de hogy utolsó verseinek magaslatára feljusson, ahhoz nagyon tudatosan kellett kialakítania és felépítenie saját emberi és költői világát. Ezen az úton vezet végig olvasóját a monográfia szerzője. Az élet és költészet „ritka egységét” (9) az magyarázza, hogy Radnóti, aki „tizenkét és tizenöt éves kora között egy elhúzódó egzisztenciális válságon esett át” (40), a költészet-hez fordult, hogy „artikulálja problémáját” (41). Egyrészt bűnösnek érezte magát, hogy születésekor édesanyja és ikerestvére meghalt, másrészt áldozat volt, amit származásából adódó egyre növekvő veszélyérzete a reménytelenségig fokozott. Élete és költészete „kétféle haláltudat” (53) között formálódott. A gyerekkori haláltrauma versekben történő „kibeszélése”, a

könyv szerzője szerint „tizenkét évig tartott” (55), de ekkor már felerősödött, sőt tudatosult benne az újabb halálvízió. Kezdetben „a költészetet ösztönösen olyan terepnek érezte, ahol szembenézhet az őt ért visszavonhatatlan veszteséggel” (59), közben az önmagát kereső fiatal ember felismerte, hogy miképp életét költészeté formálja, költészetéből megalkothatja önmagát. Ezzel magyarázható, hogy mint Petőfi, aki *Javulási szándék* című versében huszonegy évesen kijelentette: „...költőileg kell / végigrohanom az életuton!”, ő is „hatalmas ambícióval akart költő lenni” (40). De ugyanakkor tudta azt is, hogy az életrajz még nem költészet, s ezért nagy fegyelemmel, kitartó szívóssággal tanulta a versírást; „poétikai tapasztalatra akart szert tenni” (104). Ferencz Győző szerint Radnóti kísérletezések után a harmincas évek közepén hajtotta végre „azt a nagy fordulatot, amely jelentős költővé tette” (85). Költészetében az *Újhold* című kötet (1935) a sordöntő minőségi változást. Ferencz Győző szerint: „A klasszicista fordulat szemléleti fordulatot jelentett” Mert: „Mögötte nemcsak elvi megfontolások álltak, hanem személyiségfejlődése” (347). Ekkor alapozta meg utolsó éveinek nagy verseit, melyeket a halál árnyékában, de (a költészetért és – versei mellett levelei tanúsága szerint – feleségéért) az élni akarás ösztönét követve írt. Versekkel harcolt a halál ellen, amit nem önként vállalt, de mert tudta, hogy elkerülhetetlen, betelőrödött. Ezzel magyarázható, hogy ha volt is rá alkalma, nem menekült meg sem a bori lágerből, sem a hosszú halálmenetből. Hogy mennyire tudatos volt Radnótiban élete alakulásának megváltoztathatatlansága, azt az egyes versek elemzése mellett a monográfia írója számára a „nagy gondnal választott” (648) kötetcikmek egymásutánja is szimbolizál(hat)ja: *Pogány köszöntő, Újmódi pásztorok éneke, Újhold, Járkálj csak, halálraítélt!, Meredek út*. Ezt az ívet járta végig a költő Radnóti a „köszöntőtől (születéstől) a vallási identitás felismerésén és vállalásán át a szenvedéstörténet baljós beteljesedéséig” (648).

Nagyon vázlatosan így fest az út, melyen Ferencz Győző végig követi Radnóti életét és költői pályáját, melyen kivételes szenzibilitással és szakmai felkészültséggel végig vezet bennünket. Hol alapos, több oldalas verselemzéseket készít vagy mikroelemzéseket villant fel, hol párhuzamokat von az életművön belül vagy más költők, Kassák, Kosztolányi, Babits, József Attila verseivel vagy motívumhalókat sző, hol látszólag oda nem illő betéteket iktat a monográfia szövegbe, melyekről szinte rendre kiderül, hogy valamiért szükségesek, mint például a fejezetnyi népi-urbánus vita (347–356), ami

Radnóti közvetlenül nem, de az irodalom körül kialakult légkör tekintetében közvetetten érintette, vagy mint az atyai barát, Sík Sándor „segítségével” felvázolt Prohászka-portré (177–178), amelyről a mintegy harminc oldallal később említett szegedi zsidóverések (202–203) kapcsán kiderül, van létjogosultsága, akárcsak a szinte önálló fejezetet képező zsidótörvények ismertetésének (442–450) vagy a jobb oldali sajtó káros hatására való utalásnak (412). Ugyanakkor nem valószínű, hogy néhány elsősorban életrajzi apróságra is feltétlenül szükség lenne, mint például, hogy az atlétikai diákversenyeken nyert érmeket az 1990-es évek elején az özvegytől ellopták (29), hogy az osztálycsapatban középcsatárt játszott (62), hogy Párizsba menet „a vonatúton Radnótin mandulagyulladás tört ki” (395) vagy hogy egy látogatáskor „Sík Sándor két pisztrángkonzervet és egy üveg pannonhalmi bort vitt” (574) Radnótiéknak, még ha az efféle bagatelliák különben akár érdekesek is lehetnek. Míg a többször is, olykor szó szerint is előforduló ismétlések igazolja, hogy új szövegkörnyezetben információ értékűek, mint például a *Kis kácsa fürdik* című vers többszöri felemlegetése (168, 213, 215, 605), addig nem biztos, hogy az olyan részletek, mint amilyen Radnóti és nevelő meg Vas és apja közötti konfliktus párhuzama (127) vagy Pintér Jenő lexikoncímszó-szerű bemutatása (129).

Hogy Ferencz Győző nem ragaszkodik megreven az életrajz lineáris bemutatásához, hanem előre- vagy visszautaló kitérőket tesz, azzal a maga elé tűzött feladatnak akar megfelelni, hogy feltárja „az életmű belső összefüggéseit” (11). Hogy ezt maradéktalanul sikerült elvégeznie, abban az alapos, részletekre menő anyagismeret mellett, meghatározó szerepe van annak a magabiztos szuverenitásnak, amely vállalkozását jellemzi. Ennek illusztrálásaként éppen úgy említhetjük, hogy nem kerüli meg a kényes magánemberi kérdéseket, mint Radnóti szerelmi válságait — a fiatalkori Tini-szerelem (107–123) és vonzódását a negyvenes évek elején Beck Judithhoz (517–530) —, a vissza-visszatérő identitáskérdést és az asszimiláció problémáját (például 533–546). Továbbá, hogy nemcsak szakmai alázattal és tisztelettel nyúl Radnóti Miklós életéhez és életművéhez, de bíráló megjegyzéseit is megfogalmazza, például a *Pogány köszöntő* verseiről, melyek „között nincs kiemelkedően jelentős vagy akár hibátlan alkotás”, a költő „hangja kiforratlan, gyakran megbicsaklik, stílusérzéke nem működik kifogástalanul” (158), vagy ellentmond neki, mint például a szabadvers értelmezésében (296). Ferencz Győző nemcsak a költő életművében, hanem az opus utó-

életéről írva is bizonyítja szemlélete szuverenitását. Miközben felülírja az életműtől függetlenül kialakított Radnóti-legendát, a költő legközvetlenebb barátainak számító Ortutayt vagy Barótit sem kíméli. Az utóbbitól két egymásnak igencsak ellentmondó véleményt is közöl, egy vonalast 1977-ből és egy ideológiától menteset 1990-ből (578).

Ha kritikusként arra kellene válaszolni, hogy Ferencz Győző az életrajz eseményeit Radnóti költészetének genézisével összekapcsoló kiváló monográfiájának melyek a legértékesebb részletei, gondolkodás nélkül a verselemzéseket és a köréjük szőtt, alájuk terített motívumhálókat nevezném meg.

Kezdjük a remek mikroelemzésekkel.

Ilyen a talán címfilológiának nevezhető elemzés Radnóti két verseskötetének az *Újmódi pásztorok éneke* és a *Pogány köszöntő* címéről, ami sokkal több pusztá filologizálásnál: „Mindkettő tartalmaz egy önmeghatározó, magára a költőre vonatkozó elemet: az elsőben ez a ‚pogány‘, a másodikban a ‚pásztorok‘ szó; és tartalmaz egy elemet, amely a költészetére vonatkozik: ‚köszöntő‘, illetve ‚ének‘. Mindkét címben van jelzős szerkezet, az elsőben a költészet jelentésű köszöntő ‚pogány‘, a másodikban a költő jelentésű pásztor ‚újmódi‘. Pogány és újmódi, tehát lázadó. A pogány szó egyik jelentése az volt, hogy ősi, archaikus; ezzel szemben áll az újmódi. Két oldalról fogja közre – támadja – tehát a megszokottat, vagy másként: két irányba tör ki belőle. Persze a második kötet címében a jelzős szerkezet ráértésként is értelmezhető: az újmódi pásztoroknak az éneke is újmódi, pásztorok újmódi énekét fogjuk tehát hallani. A második kötet címében előlép a költő is, de rögtön vissza is húzódik a többes szám mögé. vagyis mindkét cím a költészetre és nem a költő személyére hívja fel a figyelmet” (208).

Égészen más típusú elemzés a következő kettő. Az, amely a „bika, ökör nyála” háromszori előfordulását kapcsolja össze az életmű három szakaszából: „Indulásakor: ‚csorgó nyálával békés borjú lépdel’ (*Pogány köszöntő*), az életmű közepén, a fordulat pillanatában a *Mint a bikában*, és az életmű végén, a harmadik *Razglednicában*: ‚Az ökrök száján véres nyál csorog’. A három kép Radnóti életének három fordulópontját metaforizálja. Ez is példa arra, hogy Radnóti hogyan ártalmaz meg és fejlesztette tovább egészen korai korszakának leleményeit” (337). És a másik, amelyik az *Istenhegyi kertben* előforduló „öreg virág” szokatlan szókapcsolatot „Radnóti poétikájának egyik figyelemre

méltó” eszközeként ad a „semleges stílusértékű szavaknak váratlan telítettséget”, összekapcsolásukkal a költő „váratlan hatást kelt” (370). De említhetnénk a *December* című vers metrikájának elemzését is (516).

A miniatűrnyi remeklések mellett figyelmet keltőek az olyan párhuzamok is, mint amilyeneket a monográfia szerzője József Attila és Radnóti harmincas évek elején írt verseinek „motivikus és tónusbeli” összevetésekor tesz (278), Babits Mihály *Jónás könyve* és Radnóti *Nyolcadik eclogája* között von (438), kivált pedig Kosztolányi *Dezso Hajnali részegség* és Radnóti *Huszonkilenc év* című verse kapcsán végez (407–409), akárcsak a különféle világirodalmi kötődések (Vergilius, Francis Jammes vagy a számunkra ismeretlen kortárs északír Louis MacNeice) számbavétele. Ugyancsak nagy örömet jelent például, hogy foglalkozik Radnóti elfelejtett irodalmi tárgyú tanulmányaival és kritikáival, nemcsak Kaffka-disszertációjával, hanem többek között 19. századi írőkkel is, mint Berzsenyi, Jósika, Csató Pál vagy Gaál József, s hogy a mai olvasó számára felfedezi, sőt, mondhatnánk, rehabilitálja az évtizedek óta méltatlanul mellőzött Bálint Györgyöt.

Kár, hogy a recenzió terjedelme nem bírja el a monográfiából (mit sajnálatosan nyilván kevesen olvastak, s fognak olvasni) akár önálló kötetbe is átmentendő hosszabb verselemzések legalább részleges idézését, s meg kell elégednünk az olyan több oldalnyi terjedelmű elemzések pusztá felsorolásával, mint amilyen a joggal Radnóti „költői és emberi végrendeleté”-nek tekinthető eclogáké (421–442), valamint más versek, többek között a *Nem tudhatom...* (614–627), a *Töredék* (651–659), az *À la recherche...* (728–730), a *Levél a hitveshez* (730–735), az *Erőltetett menet* (735–742), vagy a bori noteszba írt *Razglednicák* (742–755) elemzése.

És stílusosan, magától értődő természetességgel, okosan Ferencz Győző Radnóti Miklós exhumálásakor előkerült bori noteszben csodával határos módon megmaradt verseinek, köztük az életet és az életművet elválaszthatatlan egységben vizsgált monográfia utolsó fejezetében olvasható *Razglednicák* elemzésével fejeződik be ez jelentős, példamutató irodalomtörténeti vállalkozás, melyet a fontosabb Radnóti-kiadások mellett mintegy hétszáz tételre tehető, hivatkozásul szolgáló bibliográfia (757–784), név- (785–801) és címmutató (803–810) zár le s az egy ívnyi képpel tesz teljessé. (*Osiris Kiadó, Budapest, 2005*)

GEROLD LÁSZLÓ